

УДК 94;32(092)(477)

Олег Бажан (м. Київ)

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
відділу історії державного терору
радянської доби Інституту історії України НАН України.
E-mail: bazhanclio@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2328-4512>

Життєві університети першого секретаря ЦК КПУ Петра Шелеста

У статті систематизовано і уточнено основні етапи першого періоду життя та професійного шляху майбутнього партійного керівника Української РСР Петра Юхимовича Шелеста, з'ясовано чинники й обставини, що визначили особливості політичної кар'єри політика.

Ключові слова: Петро Шелест, біографістика, радянська партійно-державна номенклатура.

Oleh Bazhan (Kyiv)

candidate of Historical Sciences,
Senior researcher Department of History of State Terror
of the Soviet period of the Institute of History
of the National Academy of Sciences of Ukraine
E-mail: bazhanclio@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2328-4512>

Life universities of the first secretary of the Central Committee of the communist party of Ukraine Petro Shelest

The article examines the path of becoming the highest echelon representative of the party-state nomenclature of the USSR and the Ukrainian SSR on the example of the political biography of the First Secretary of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine, member of the Politburo of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union Petro Shelest. The main stages of the first period of life and professional path of the future party leader of the Ukrainian SSR are systematized and clarified on the basis of memoirs, interviews, archival documents. In addition, there are clarified the factors and circumstances that determined the features of the politician's political career.

Key words: Petro Shelest, Soviet biography science, party-state nomenclature.

Історіографія політичної біографії першого секретаря ЦК КПУ Петра Шелеста є не надто широкою і складається із студій Ю. Шаповала, Ю. Латиша, В. Барана, В. Чорного¹. Аналіз існуючого на сьогодні наукового доробку засвідчує, що політична біографія П. Шелеста потребує суттєвого уточнення особливо щодо реконструкції першого етапу життя (1908-1950-ті роки до

його приходу у «велику політику»), висвітлення побутових обставин, у яких відбувалося формування особистості та світогляду.

Майбутній політичний та державний діяч України Петро Шелест народився 1 (за новим стилем 14) лютого 1908 року в селі Андріївка Зміївського повіту Харківської губернії (нині – смт. Андріївка Балакліївського району Харківської об-

¹Баран В. Україна після Сталіна. Нарис історії 1953-1985. Львів: Свобода, 1992. 124 с.; Латиш Ю. Петро Шелест, Володимир Щербицький і Річард Ніксон: американський «слід» у відставці першого секретаря ЦК Компартії України // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2020. Історія. 1(144). С. 34-39; Чорний В. Петро Шелест і події у Чехословаччині 1968 р. // Гілея. Науковий вісник. 2012. Вип. 58. С. 144-148; Шаповал Ю. Петро Шелест. Х: Фоліо, 2013. 127 с.

ласті у селянській родині. Прапрадідом Петра Юхимовича за родинною легендою був Йосип Шелест² – запорозький козак, ініціатор повстання Коліївщина, ватажок гайдамацького загону, похований з почестями і військовими відзнаками в Холодному Яру³. Дідусь – Дмитро Шелест віддав 20 років військовій службі в російській армії, а після відставки обрав професію перевізника та нажив шістьох дітей. Одного разу під час перевезення товару дід Дмитро підірвав здоров'я і невдовзі помер. Батько Петра досить рано залишився сиротою і в малолітньому віці був змушений податися в батраки. Ходив по наймах Юхим аж до призову в армію. За спогадами Петра Шелеста батько у сімнадцятирічному віці відправляється служити в кавалерію. З початком російсько-турецької війни 1877-1878 років Юхим Шелест опиняється на Балканах. За проявлену особисту хоробрість у боях проти турецької армії його було нагороджено Георгіївським хрестами чотирьох ступенів. За 20 років служби у царській армії, повний Георгіївський кавалер Юхим Шелест дослужився до військового звання «унтер-офіцер». Батько після смерті першої дружини, від якої залишилося двоє-дітей – Яків та Агафія. Одружився вдруге на вдові Марії Демидівні Павлюк яка мала сина Семена. У подружжя з'явилося ще четверо спільних дітей – Марія, Петро, Дмитро, Юлія.

«Мати наша Марія була дуже вродливою жінкою і молодшою за батька на 35 років», - згадував Петро Шелест, - «Коли я народився, батькові моєму було вже 60 років. Усе життя я його пам'ятаю лише старим, але старим красивим, струнким, підтягнутим, міцним. У батька була сива пишна борода, вуса і велика шевелюра волосся, зачесаного на потилицю. Скільки пам'ятаю, він завжди і незмінно курих люльку й ніколи з нею не розлучався. Батько був суворий, завжди відлюдний, зосереджений, небалакучий, не любив жартувати. Якщо у нього й були друзі, то лише давні, перевірені товариші по спільній довголітній службі в армії»⁴.

Певний час Юхим Шелест працював мідником на цукровому заводі поміщика Лісовицького, що знаходився неподалік села Андріївка. Після участі в робітничих протестах в часи революції

1905 року він був звільнений з роботи і став займатися сільським господарством. За споминами Петра Шелеста «з найменших років батько привчив нас до праці, і ми в оселі й на господарстві виконували всіляку роботу, що була нам під силу. Батько як на той час був грамотною людиною, читав багато, звідкись діставав книжки. Писав добре, міг навіть написати «прошеніє». До нього звертались, коли потрібно було зробити якісь підрахунки, - він чудово знав арифметику». Потяг до знань і навчання виховувалися родиною Шелестів у дітях змалечку, Так Петро і його брат Дмитро у 3-4 роки завдяки батьку вивчили букви та цифри та швидко навчилися читати, писати та рахувати. У 1913 р. в шестирічному віці Петра Шелеста було зараховано учнем церковно-приходської школи.

Прихильником раннього навчання Петра була матір. Будучи неписьменною, Марія Данилівна воліла як найшвидше навчити грамоті своїх дітей. Завершення чотирьохрічного курсу навчання припало у розпал Першої світової війни. Глобальний світовий збройний конфлікт у дитячій уяві Петра відклався в образі скаліченого війною рідного дядька Уляна.

Вперше про більшовицьку партію та її керівника Володимира Леніна дев'ятирічний хлопець почув з трибуни, спорудженої у рідному селі відразу після Жовтневого перевороту у Петрограді 1917 року. Утвердження радянської влади в Андріївці закарбувалося в пам'яті юнака погромами поміщицького маєтку, гарматною канонадою на залізничній станції, ночівлею в хаті почергово білих і червоних вояків та відчуттям голоду. Щоб родина не померла від голоду Юхим Дмитрович обміняв добротний будинок на стару халупу та ще взяв на додачу 12 пудів зерна–сурогату. Взимку 1919 року у пошуках їжі Петру з матір'ю доводилось долати відстані у 30-40 верст за дня того роздобути бодай трішки борошна та макухи. Рятуючись від голодної смерті, навесні 1919 року Петро разом із старшою сестрою Марією відправився на заробітки за 95 верст від рідного села. Влаштувалися на роботу в одному з перших радгоспів, організованому на теренах Полтавщини. Петру випало пасти свиней і корів, а влітку довелось

² У мемуарах Петро Шелест згадує про свого прапрадіда під іменем Степан Шелест (див. Петро Шелест: «Справжній суд історії ще попереду». Спогади, щоденники, документи, матеріали. Упоряд.: В. Баран, О. Мандебура, Ю. Шаповал, Г.Юдинкова; За ред. Ю. Шаповала. К.: Генеза, 2004. С. 29.

³ ЦДАГО України, ф. 330, оп. 1, спр. 7, арк. 11.

⁴ Петро Шелест: «Справжній суд історії ще попереду». Спогади, щоденники, документи, матеріали. Упоряд.: В. Баран, О. Мандебура, Ю. Шаповал, Г.Юдинкова; За ред. Ю. Шаповала. К.: Генеза, 2004. С. 27.

працювати водовозом. Додому зі старшою сестрою Марією повернулися на свято Покрови. За роблених коштів вистачило до кінця лютого 1920 року.

Скрута у сім'ї спонукала Петра у дванадцятирічному віці податися у найми до заможного селянина Землянського, який мешкав на хуторі Пришиб за 20 верст від села Андріївка. У наймитах Петро пробув два роки. Згодом влаштувався на пошту листоношею. Довжина території в межах Андріївської волості Зміївського повіту Харківської губернії, яку мав обслуговувати юний поштар, становила 45 верст. В умовах бездоріжжя та будь-якої погоди хлопчина доставляв адресатам періодику, листи та грошові перекази. За весь період служби листоношею як свідчив сам Петро Шелест він пройшов 12 тисяч верст.

Про свої пригоди в 1921-1922 роках, в якості поштальйона, Петро Шелест захоплено і з невідомою щирістю переповідає на сторінках власного щоденника, однак не згадує про цей епізод в офіційній біографії. Варто зауважити, що в бланку про трудову діяльність, датованому серединою листопада 1949 року Петро Шелест вказав, що протягом 1920-1922 років він працював у куркульському господарстві у селі Петрівське Балаклійського району Харківської області, а в період з 1922 по 1923 роки – сільгоспробітником радгоспу «Улянівка» Карлівського району, що на Полтавщині. По різному вказує Петро Шелест рік прийому на роботу на залізницю. «Отож, додавши собі майже два роки, я, таким чином, був прийнятий на залізницю. Йшов 1922 рік», – напише у щоденнику Петро Шелест, – «Працював, навантажуючи і розвантажуючи залізничні вагони». На відміну від щоденника в «Автобіографії», складеній 15 листопада 1949 року, Петро Юхимович відзначив: «В 1920 році був відданий в наймити так як батько не міг прогодувати сім'ю у зв'язку з голодом на Україні. У наймитах був два роки... Потім влаштувався с/г робітником у радгосп «Улянівка», де пропрацював один рік і перейшов працювати на залізницю спершу ремонтним робітником станція Основа».

Ймовірно, що в офіційних документах П. Шелест намагався досить стисло подати свою робітничу біографію на відміну від мемуарів, тому в саможиттеписі трапляються дрібні різночитання. Якби там не було, саме підлітком, оминаючи законодавство про працю неповнолітніх, Петро Шелест потрапляє до артілі дорослих робітників, які займалися ремонтом залізничних шляхів. Досить швидко юнак навчився замінювати шпали,

«заправляти брівку шляху і розрівнювати щєбінь між шпалами, змінювати накладки і підкладки на рейках і шпалах», майстерно «забивати костилі за 3-4 удари, перевіряти шаблоном розшивку рейок, робити рихтування шляху і розгін рейок, залишивши потрібний отвір на їхніх стиках».

У щоденнику Петро Юхимович зафіксував, що на весні 1923 року «колійну артіль» перевели на станцію Жихор (12 км від Харкова), а трішки згодом на великий залізничний вузол Харків-Основа Юзівської залізниці для проведення ремонтних робіт. У складних умовах доводилось здійснювати заміну шпал, рейок, стрілочних переводів та налагоджувати побут. Артіль розмістили в казармі, де були відсутні вода, світло, туалет. Готувати собі їжу робітники змушені були на вогнищі в казанах. У той час Петро захворів на малярію. Здолавши недугу, Шелест приїздить у відпустку у рідне село Андріївку. Знайомиться з директором семирічної школи Перцевим, який вів розмови з Шелестом про вступ до комсомолу та здобуття неповної загальної середньої освіти. Закінчити семирічку (освоїти знання другого концентру (5-7 класи)) юнак не погодився, оскільки був у сім'ї основним годувальником, а вступом до комсомольської організації вельми зацікавився.

Невдовзі Петро Шелест перейшов працювати у паровозне депо на станції Основа. Спочатку був підручним слюсаря, потім слюсарем, помічником кочегара, а пізніше кочегаром паровоза, стажувався на помічника машиніста паровоза. Мріяв стати кадровим залізничником.

У жовтні 1923 року Петро Шелест вступив до лав комсомолу. Став відвідувати заняття політграмоти, влаштовувати різного роду диспути, випускати стінгазету, брати участь у антирелігійній пропаганді. Коли батьки дізналися про приналежність сина до комсомолу вибухнула сварка. Гостру суперечку Петро Шелест згодом описав у спогадах: «Мати сварила, плакала, погрожувала, наводила в приклад деяких «порядних» синів і дочок». Уміння гармонійно вийти з конфліктної ситуації продемонстрував батько, який сказав дружині Марії Демидівні: «Перестань сваритись і глосити, треба розібратись. Ти ж нічого у цих справах не розумієш». У розповіді сина про діяльність комсомольського осередку найбільше зацікавили батька форми просвітницької роботи серед молоді. «Це добре, що ви читаете книги. Читання книг – це освіта» – такими словами Юхим Дмитрович зняв напругу у сім'ї навколо таємного вчинку сина стати комсомольцем. Участь у комуністичному молодіжному русі звели нанівець стосунки

Петра Шелеста з односельчанкою Пашою Шморгуною, в яку закохався першою юнацькою любов'ю. Дівчина була церковною хористкою, а Петро став умовляти її полишити хор та вступити разом до комсомолу. Небажання позбутися статусу «служительниці релігійного культу» зруйнувало дружбу Паші з комсомольцем Петром. Новоспеченого члена Всесоюзної Ленінської комуністичної спілки молоді стало більше цікавити «дружба та братерство всіх народів СРСР», питання згуртованості членів комсомольської групи, розмови про світову революцію, боротьба з релігійними пережитками та міщанством, участь у «військово-партійному загоні» (ЧОП).

У 1925 р. комсомольцю-активісту було запропоновано очолити молодіжний осередок у селі Петровському Андріївського району Ізюмської округи і одночасно виконувати функції завідувача хатою-читальнею. З переходом на комсомольську роботу Петро Шелест був змушений полишити працю слюсаря на Харківському паровозоремонтному заводі. Власними зусиллями та при допомозі місцевих комуністів секретар первинного осередку комуністичної спілки робітничої молоді перетворив хату-читальню у центр партійно-комсомольської організації села. Пропрацював у сільській культурно-освітній установі Петро Шелест більше року. Здібного орговика райком комсомолу в 1926 році рекомендував на навчання в Ізюмську окружну однорічну радянсько-партійну школу, у закладі, який готував пропагандистів, організаторів кооперативного будівництва, завідувачів хатами-читальнями Петро Шелест у 1927 році став кандидатом в члени ВКП(б), а в квітні 1928 р. поповнив лави більшовицької партії.

Після завершення навчання в Ізюмській радпартшколі, у 1927 р. був направлений секретарем райкому комсомолу у селище Борова, що знаходилось за 36 кілометрів від окружного міста Ізюм. На очільника територіальної структури ЛКСМ України покладалося завдання проводити масово-агітаційну роботу серед молоді заради збільшення чисельності комсомольських рядів, а також сприяти партійно-державним органам у проведенні хлібозаготівельних кампаній і створенні колгоспних господарств у регіоні. У розпал боротьби з саботажем хлібозаготівель і «масового натиску на куркульські господарства» секретарю Борівського райкому ЛКСМУ у порядку комсомольської мобілізації було запропоновано

у 1928 році здати справи і відбутися на навчання до Владикавказької гірсько-кулеметної школи⁵.

Курсантом школи молодших командирів Петро Шелест пробув недовго. Інспекційна комісія за пропозицією начальника школи провела співбесіду з Петром Шелестом і прийшла до висновку, що перебування в навчальному закладі, зважаючи на його вік, партійний статус, загальну політичну, фізичну підготовку, знання уставів та зброї не є доцільним. Не довго думаючи, керівництво Владикавказької гірсько-кулеметної школи направило колишнього курсанта у розпорядження Ізюмського окружного військкомату. Після прибуття до Ізюму в місцевому органі військового управління Шелесту підтвердили, що його призов на військову службу – це прикре непорозуміння і він має право повернутися на колишнє місце роботи. Оскільки посада секретаря Борівського райкому ЛКСМУ на той час була вже зайнята то секретар Ізюмського окружного комітету КП(б)У Рудковський порекомендував Шелесту поїхати вчитися до трирічної партійної школи імені Артема в Харкові. На підставі вступних іспитів приймальна комісія партшколи прийняла рішення про зарахування Петра Юхимовича курсантом-студентом. Студіюючи праці К. Маркса та В. Леніна та вивчаючи політекономію, історію, філософію, хімію, математику, географію, німецьку мову в партшколі, упродовж 1928-1929 років, Шелест став наполегливо готуватися до вступних екзаменів у Харківський інститут народного господарства (з 1930 р. - Харківський інженерно-економічний інститут, нині - Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця). У добу індустріалізації цей вуз мав велику популярність серед молоді, так як за чутками інститут готував майбутніх «червоних директорів» підприємств. Спроба вступити до найстарішого економічного вузу Сходу України виявилась невдалою. На письмовому іспиті з математики він отримав двійку. Таких невдах, як Шелест, набралось 30 осіб (переважна більшість членів ВКП(б), які мали досвід партійної, комсомольської роботи). Згуртувавшись, «відсіяні» абітурієнти вирушили до керівника навчального закладу, щоб висловити своє обурення щодо існуючих у вузі перепон для навчання представникам робітничого класу. У ході зустрічі ректор запропонував організувати спеціальну пришвидшену групу робітфаку, щоб через півроку посиленої підготовки зарахувати

⁵ У спогадах Петро Шелест вказує, що прибув до Владикавказу в 1929 році (див.: Петро Шелест: «Справжній суд історії ще попереду». Спогади, щоденники, документи, матеріали. Упоряд.: В. Баран, О. Мандебура, Ю. Шаповал, Г. Юдинкова; За ред. Ю. Шаповала. К.: Генеза, 2004. С. 55).

всіх до вузу. Через 6 місяців навчання на підготовчих курсах, складання іспитів, та проходження співбесіди Петро став студентом Харківського інституту народного господарства, обравши для навчання факультет металургійного профілю.

Здобуття освіти та фаху поєднував з громадською роботою. Спочатку його обрали членом бюро комітету комсомолу інституту, а невдовзі секретарем комітету комсомолу і членом парткому вузу. Без відриву від навчання виконував обов'язки редактора радіогазети «Комсомолец України». За дорученням ЦК ЛКСМУ йому і ще одному студенту старшого курсу інституту була надана можливість написати брошуру про досвід роботи комсомольсько-виробничої комуні на Харківському моторобудівному заводі «Серп і Молот». У 1931 році навчання у виші було затьмарено смертю 92-річного батька - Юхима Дмитровича. Через помилку у телеграмі Петру не вдалося провести батька в останню путь. Смуток намагався погасити навчанням, читанням спеціальної літератури з металургії. Після виробничої практики на Дніпропетровському металургійному заводі ім. Петровського у Шелеста виникла ідея написати коротеньку технічну брошуру популярного характеру з доменного виробництва. За сприяння професора Штерна книжечка побачила світ і принесла популярність автору у стінах інституту. Саме тоді Петро Шелест вирішив пов'язати своє майбутнє з металургійною промисловістю.

У 1932 р. вийшла постанова ЦК КП(б)У про направлення в Донбас групи комуністів для надання допомоги у роботі металургійної і гірничорудної промисловості. До складу цієї групи потрапив і Шелест. За рекомендацією управляючого трестом «Південсталь» Селіванова студент 3-го курсу потрапив на Маріупольський металургійний завод імені Ілліча. Спочатку його призначили змінним інженером сортопрокатного цеху, а трохи згодом заступником начальника цеху. З переїздом на Донбас восени 1932 р. перевівся на вечірнє відділення Маріупольського металургійного інституту на факультет гарячої обробки металів. Того ж року Петро Шелест одружився на Любов Банній, з якою навчався в Харківському інженерно-економічному інституті. Дружина також перевелась до Маріупольського металургійного інституту та влаштувалася на роботу в термічному цеху заводу імені Ілліча. У середині серпня 1933 року у 24-річного Петра та 22-річної Люби народився син Борис. У липні 1935 року, виконуючи обов'язки начальника цеху одного з найбільших металургійних

підприємств Приазов'я, Петро Шелест захистив дипломну роботу на тему: «Проектування в комплексі трубопрокатного стану для проектування тонкостінних труб малого діаметру спеціального призначення» та отримав документ про вищу освіту за спеціальністю інженер-металург по трубопрокатному виробництву. Одночасно з чоловіком Маріупольський металургійний інститут закінчила й Любов Павлівна Банна.

Про зміну місця роботи Петро Шелест все-рйоз задумався після того коли у відрядження на завод прибув управляючий харківської контори «Судморпостач» Станіслав Сурель, з яким знався ще з часів навчання на робітничому факультеті. При зустрічі він запропонував Шелесту посаду начальника відділу чорних і кольорових металів в очолюваній ним установі та пообіцяв влаштувати переведення до Харкова за допомогою вищих інстанцій. Петро Юхимович, не вагаючись, погодився так як прагнув повернутися у місто юності. Через три місяці дипломованого інженера відряджають до Харкова у розпорядження суднобудівної промисловості. На очолюваний Петром Шелестом відділ у Головморсудпостачі припадало 70-75% всього об'єму постачання суднобудівельної промисловості необхідними для її виробничої діяльності матеріальними ресурсами. У момент освоєння навичок нової професії та пошуку притулку для родини улітку 1936 року доля підкинула Шелесту нові випробування. На той час спливав термін військової броні Петра Юхимовича і його мобілізували. Водночас стало відомо про арешт за політичними мотивами брата дружини - викладача Харківського інженерно-економічного інституту Миколи Банного. «На роботу, - пригадував Петро Шелест, - Любу ніде не беруть, бо вона сестра репресованого за «політичними» мотивами брата, мало не «ворога народу». З великими зусиллями, і лише тому, що я, годівник, іду в армію, влаштував Любу на роботу термістом на патефонний завод».

Навіть під час служби у 30-му окремому навчальному танковому батальйоні дислокованому у м. Дніпропетровську у 1937 році представник особливого відділу дивізії розпитував курсанта-однорічника про брата дружини та цікавився написаною у 1932 році брошурою, у якій висвітлювалася діяльність молодіжної робітничої комуні на прикладі харківського заводу «Серп і Молот». Як з'ясувалось у самий розпал масових політичних репресій органам держбезпеки надійшов сигнал, що книжечка Шелеста просякнута «лівацькими

поглядами». Петро Юхимович під час розмови зі співробітником підрозділу військової контррозвідки НКВС відкинув усі звинувачення в причетності до «ідеологічної диверсії» на сторінках брошури та спростував нібито «злочинний зв'язок» із перебуваючим під слідством братом дружини. На диво молох репресій не зачепив рядового курсанта і за сумісництвом політрука танкової роти Шелеста, однак у добу Великого терору постраждали його близькі товариші по робітфаку та Харківського інженерно-економічного інституті Петро Марченко та Павло Харченко, небіж Володимир Коробко, який працював управляючим справами Дніпродзержинського металургійного заводу.

У спогадах Петро Шелест докладно описує своє перебування в лавах Червоної армії: «військова служба примушувала робити все: стояти в караулі, чергувати на кухні, прибирати казарму, мити підлогу і чистити місця спільного користування. Водночас нам треба було за один рік пройти весь курс нормальної трирічної військової школи, знати статuti, розбиратися в тактиці, самостійно вирішувати тактичні завдання, досконало вивчити матеріальну частину танка Т-26, навчитися керувати автомобілем, трактором, а згодом і танком, відмінно володіти стрілецькою зброєю, гарно стріляти із станкового кулемета і гармати, вивчити і знати паркову службу».

Після річної армійської виучки Шелеста було атестовано командиром-танкістом та присвоєно звання старшого лейтенанта. Демобілізувавшись у жовтні 1937 року з армії, Петро Шелест повернувся до Харкова. У середині грудня 1937 р. його призначають начальником ковальсько-штампувально-заготівельного цеху Харківського моторобудівного заводу «Серп і Молот». Одне з потужних підприємств міста, на якому працювало близько 10 тисяч робітників, одночасно з виробництвом різноманітної сільськогосподарської техніки (молотарки, культиватори, борони, трієри, віялки) випускало велику номенклатуру спеціальної продукції (артилерійські снаряди, спеціальні санітарні візки, ноші для транспортування поранених, каркаси фюзеляжів для літаків конструктора Павла Сухого).

Значний асортимент виробів сільськогосподарського і оборонного призначення вироблялося у цеху, яким керував Шелест. Завдяки управлін-

ському хисту Петра Юхимовича менш ніж за півроку цех, у якому трудилось близько 800 робітників, стане передовим на заводі. У жовтні 1938 року дирекція підприємства висунула умілого адміністратора на посаду начальника виробництва. Під орудою Шелеста опинилось 22 виробничих цехи, технічний і технологічний відділи, серійно-конструкторське бюро, служба головного механіка і головного енергетика. Здійснювати керівництво виробничо-господарською діяльністю основних та допоміжних цехів і служб заводу в суспільно-політичній обстановці в країні наприкінці 1930-х років за власними зізнаннями Шелеста, було вкрай важко: «Час був тривожний і неспокійний з усіх точок зору. Майже кожного дня, правильніше кажучи, кожної ночі відбувалися арешти робітників заводу. Було арештовано багато кадрових кваліфікованих робітників, не кажучи вже про арешти серед ІТП, разом із начальником пожежної охорони заводу. У цілому було заарештовано близько 80 чоловік. Деякі з них повернулися на завод, але вони зберігали «гробове мовчання» про те, що з ними відбулося і за що їх арештували. Про долю багатьох наших заводчан так ми нічого і не дізналися, і вони безслідно зникли. Клеймо «ворог народу», «опортуніст» не сходило зі шпальт газет, радіорепортажів, виступів партійних діячів. Народ і в цілому партія були політично затероризовані. Всі один одного боялися, не довіряли: батько-синіві, син – батькові. Доноси всевладно увійшли в життя кожного. Дуже був тяжкий час, і багато хто з нас вижив випадково. За виробництвом спецтехніки, мобілізаційними заходами відчувалося, що йде посилення підготовка до можливих воєнних зіткнень. Усе це дуже хвилювало і непокоїло людей. Усі чекали чогось особливого і неприємного»⁶.

На початку квітня 1939 року наказом народного комісара середнього машинобудування СРСР Івана Ліхачова 31-літнього Петра Шелеста було призначено головним інженером заводу «Серп і Молот». На новій посаді йому довелося посилено займатися питаннями реконструкції та диверсифікацією виробництва, будівництвом нових цехів для випуску спецпродукції. У розпал радянсько-фінської війни завод значно скоротив випуск сільськогосподарської продукції, а натомість освоїв виробництво мінометів.

З новопризначенням у 1940 році директором заводу Полевським виробничі відносини у Шелеста не склалися. Керівник підприємства під

⁶ Петро Шелест: «Справжній суд історії ще попереду». Спогади, щоденники, документи, матеріали. Упоряд.: В. Баран, О. Мандебура, Ю. Шаповал, Г. Юдинкова; За ред. Ю. Шаповала. К.: Генеза, 2004. С. 71.

всілякими приводами прагнув позбутися принципового головного інженера. Під тиском обставин Петро Юхимович полишив керівну посаду на заводі «Серп і Молот» та посів крісло головного технолога харківського моторобудівного заводу № 75 (спеціалізувався на випуску авіаційних двигунів «М-5» та «М-17»).

У серпні 1940 року у родині Шелестів народився другий син. Назвали його Віталієм. «Усе нібито йшло добре», – з гіркотою та смутком пригадував Петро Юхимович, «– але ось після пологів Люба тяжко захворіла: не могла годувати дитину, і маленьку крихітку довелось відправити в Дніпродзержинськ до рідних Люби. Молода жінка, мати двох малолітніх дітей, періодично лежить в лікарні. Їй стає все гірше і гірше. Вона втрачала сили з кожним днем, схудла, ослабла. Все це мене засмучувало. Було образливо до сліз, що Люба, колись така життєрадісна, енергійна, зараз по суті, стала безпорадною, не може займатися своїми маленькими дітками. Але ми обоє були оптимістами, не втрачали віри і надії, що все мине, стане на свої місця, все буде добре. Адже і родина в нас складалася добра»⁷.

Стан здоров'я Любові Павлівни поступово погіршувався. З'явилися ознаки паралічу нижніх кінцівок. На основі комплексної діагностики спеціалісти прийшли до висновку, що хвороба прогресує внаслідок перенесеної в минулому травми хребта (у 1939 р. Любов Банна потрапила в автомобільну аварію). На прохання обласного лікувального управління на початку травня 1941 року до Харкова прибув знаний нейрохірург Микола Нилович Бурденко. Після трьохгодинної операції професор повідомив Петра Шелеста, що у дружини виявлена саркома хребта та за допомогою хірургічного втручання вдалося дещо полегшити її страждання. Під кінець зустрічі Бурденко наголосив: «Прошу вас, не зробіть помилку, не подавайте навіть вигляду, що з вашою дружиною так погано. Якщо вона це відчує. То це може її остаточно вбити».

Душевні страждання, породжені безнадійним станом дружини, Петро Юхимович намагався вгамувати роботою. У серпні 1940 року Шелест став працювати секретарем Харківського міського комітету КП(б)У з оборонної промисловості. Обсяг партійної роботи був великий. Доводилось опіку-

ватися усім військово-промисловим комплексом обласного центру УРСР, курувати спеціальні конструкторські бюро, проектні організації, науководослідні інститути, лабораторії, які виконували оборонні замовлення, контролювати терміни виконання і якість продукції заводів: №176 (виробництво танків, самохідних гармат, тягачів), №75 (виробництво дизельних моторів для танків та літаків), №121 (виробництво літаків), № 308 (випуск боєприпасів), №7 (ремонт бронетехніки); «Серп і Молот» (виробництво мінометів, снарядів, приладів для літаків, санітарні машини); «Поршень» (запчастини до військової техніки).

З початком радянсько-німецької війни Шелест став займатися перебазуванням виробничих потужностей з Харкова у віддалені регіони Радянського Союзу, розгортанням госпіталів для поранених бійців Червоної армії, харчуванням, організацією евакопунктів, медичною допомогою, відправленням евакуйованих і біженців. З наближенням до Харкова військ Вермахту постало питання про евакуацію родин партійного і радянського активу міста. Петро Шелест розпорядився щоб з військовим госпіталем у Челябінськ було відправлено його паралізовану дружину. Трішки згодом на Південний Урал пасажирським потягом рушили мати та сестра дружини, а також сини Борис та Віталій. На Схід країни поїхала й друга родини, лікар Іраїда Павлівна Мозгова. Петро Юхимович попросив її взяти на себе турботу супроводжувати його дітей до Челябінська⁸.

Поряд з вирішенням питань, пов'язаних з евакуацією кваліфікованих робітників та інженерно-технічного персоналу вглиб країни, демонтажем й передислокацією промислового обладнання до Західного Сибіру, Поволжя, Уралу, Петро Шелест був долучений до організації на харківських підприємствах випуску вкрай необхідної в умовах радянсько-німецького збройного конфлікту військової продукції.

У жовтні 1941 року під час жорстоких боїв на підступах до Харкова Петро Шелест отримав особисто від першого секретаря ЦК КП(б)У Микити Хрущова наказ дістатися літаком до Тули де він мав ознайомитися з технологією та організацією виробництва пістолета-кулемета системи Шпагіна («ППШ»), отримати креслення на військовому заводі і налагодити випуск автоматичної

⁷ Петро Шелест: «Справжній суд історії ще попереду». Спогади, щоденники, документи, матеріали. Упоряд.: В. Баран, О. Мандебура, Ю. Шаповал, Г. Юдинкова; За ред. Ю. Шаповала. К.: Генеза, 2004. С. 72.

⁸ Петр Шелест-младший: «Организаторами своей отставки дед считал Брежнев и Сулова. Пообещал их пережить — и сдержал слово» // Факты. 2013. 15 февраля. Режим доступа: <https://fakty.ua/158452-petr-shelest-mladshij-organizatorami-svoej-otstavki-ded-schital-brezhnev-i-suslova-poobecshal-ih-perezhit-i-sderzhal-slovo>

ручної вогнепальної зброї на харківських підприємствах. Обгрунтовуючи Петру Шелесту важливість особливого завдання, Микита Хрущов в кабінеті першого секретаря Харківського обкому КП(б)У Олексія Єпішева довірливо сказав: «Питанням цікавиться товариш Сталін. Німці часто своєю тріскотною з автоматів наводять паніку, нам треба мати свої автомати». Шелест впорався з покладеною на нього місією. У місті зброярів за участі технологів та конструкторів ознайомився з процесом виготовлення піхотної зброї та без пригод прибув до Харкова. Через те, що основні оборонні підприємства були евакуйовані, виробництво «ППШ» довелось налагоджувати в механічних майстернях трамвайного депо, а диски та магазини - на патефонному заводі. Загалом вдалося виготовити та випробувати лише експериментальну серію автоматів так як виробничі приміщення невдовзі були знищені німецькою авіацією. З наближенням військ Третього Рейху до околиць Харкова Шелест відбув до Куп'янська, а потім до Челябінська, де перебувала його родина. У середині грудня 1941 року Петра Юхимовича було затверджено завідуючим відділом оборонної промисловості Челябінського обкому ВКП(б). В межах своїх повноважень Шелесту доводилось часто відвідувати Челябінський танковий завод подовгу бувати у відрядженнях на оборонних підприємствах у Златоусті, Каслі, Кургані, Магнітогорську для здійснення партійного нагляду за дотриманням графіка виготовлення броньованої сталі, випуску бронетехніки, мінометів, боєприпасів, вогнепальної та холодної зброї.

У січні 1942 року внаслідок тривалої хвороби померла дружина Любов Павлівна Банна. У квітні 1942 року у Радянському районному загсі міста Челябінська Петро Шелест зареєстрував шлюб з Іраїдою Мозговою, яка стала виховувати його синів восьмирічного Бориса та півторарічного Віталія. В одному з інтерв'ю в 2015 році Віталій Петрович Шелест зауважував: «Я дізнався про те, що моя рідна мати – Любов Павлівна, коли мені виповнилося 21 рік! До цього рідні приховували від мене, ким насправді доводиться Іраїда Павлівна. Не хотіли зайвий раз травмувати. В моєму житті вона зіграла неоціненну роль у вихованні й освіті. У пам'яті про неї лишилися лише теплі спогади»⁹.

Весною 1942 року Петра Юхимовича було викликано до Москви та після тривалої бюрократичної тяганини призначено інструктором сектора із забезпечення розробки, виробництва та спорядження реактивних снарядів оборонного відділу ЦК ВКП(б). Виробництво машин реактивної артилерії БМ-13 («Катюша») та боєкомплекту до них було на контролі Ставки Верховного Головнокомандування тому Петру Шелесту неодноразово випадала можливість зустрічатися на нарадах з Йосипом Сталіним, Георгієм Маленковим та іншими членами політбюро ЦК ВКП(б).

У ході загального зимового наступу Червоної Армії на південно-західному напрямку німецько-радянського фронту у лютому-березні 1943 р. (операція «Зірка») було звільнено Харків та інші населені пункти Сходу України. На тлі успішних наступальних операцій радянських військ було прийняте рішення про те, що до звільнення Києва столичні установи Української РСР розмістити в Харкові. В ешелоні партійних, радянських адміністративних працівників, які рушили в другій половині лютого 1943 року до Харкова перебував і Петро Шелест, який отримав посвідчення ЦК КП(б)У для роботи у звільнених районах України. В обласному центрі йому було доручено займатися питаннями організації роботи промислових підприємств, відновленням електростанцій, водопроводу, каналізації та міського транспорту. Невдачі на фронті на початку березня 1943 року змусили радянський управлінський апарат полишити Харків. Петро Шелест знову опинився у Москві, а звітти його у серпні 1943 року відкомандировали до Саратова парторгом ЦК ВКП(б) на завод № 306 Наркомату авіаційної промисловості - єдине на той час підприємство в Радянському Союзі, яке здійснювало випуск моторних агрегатів – насосів, магнето та авіасвічок. У травні 1945 року він стає заступником секретаря Саратовського обкому партії з авіаційної промисловості. Як стверджував сам Петро Юхимович на новій посаді «займався всією оборонною промисловістю області». В зоні особистої відповідальності партійного функціонера окрім заводу № 306 опинились: оборонне підприємство № 292, на якому працювало 25 тисяч робітників, а середньодобовий випуск винищувачів конструкції О. Яковлева складав 11-12 літаків; завод № 213 Наркомату авіаційної промисловості (завод ім. С. Орджонікідзе) у м. Енгельсі, який виробляв гіроскопи, автопілоти, тахометри, манометри інші високоточні прилади для винищувальної, бомбардувальної, штурмової, транспортної, санітарної авіації та танків: «Т-34»,

⁹ Головка Т. Про маловідомі відтинки у політичній кар'єрі Петра Шелеста // День. 2015. 22 вересня. Режим доступу: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/podrobysci/mizh-chervonym-i-zhovto-blakytym>

«Т-44», «Йосип Сталін», «Клим Ворошилов». У вересні 1945 р. Указом президії Верховної Ради СРСР «за зразкове виконання завдань уряду по випуску бойових літаків, моторів, авіаприладів у період Вітчизняної війни» Петра Шелеста було нагороджено Орденом Червоної Зірки.

Після завершення Другої світової війни перед авіаційною промисловістю СРСР постало нагальне завдання - створення першокласної вітчизняної реактивної авіації. З вересня 1946 р проблемами освоєння реактивної техніки тісно став займатися й Петро Шелест, посівши крісло парторга ЦК ВКП(б) на Саратовському авіаційному заводі №292. Основні сили і ресурси на підприємстві у післявоєнний період були зосереджені на випробуванні та випуску навчально-тренувального винищувача Як-11. Цей літак з цілісно металічним крилом у 1946 році став важливою сходинкою для переходу в майбутньому до виробництва винищувачів з турбореактивними двигунами. Вже в листопаді 1947 р. на авіаційному заводі розпочалася підготовка до виробництва реактивного винищувача «Ла-15». Проте випробування першого реактивного військового літака конструкції Семена Лавочкина 30 квітня 1949 року на оборонному підприємстві відбулося вже без участі Петра Шелеста. У вересні 1948 року він став директором Ленінградського заводу № 272 Міністерства авіаційної промисловості СРСР (нині - АО «Ленінградский Северный завод»).

Країна поступово оговтувалася від масштабних людських втрат та економічних збитків, завданих нацистськими окупантами. Відроджувались та повертались до роботи на опаленій війною території Радянського Союзу зруйновані/демонтвані авіазаводи. У місті на Неві на території евакуйованого авіаційного заводу (№23 НКАП) у відповідності з наказом по народному комісаріату авіаційної промисловості № 575 восени 1944 року був організований новий авіазавод №272. Авіапідприємство за довгий період свого існування, витоки якого сягають 1878 року, мало декілька назв - «Авіа-Балт», «Червоний льотчик» та ін. У радянську добу у підприємства були в основному «номерні» назви: Державний авіаційний завод (ДАЗ) №3, завод №23 Наркомату авіаційної промисловості (НКАП), завод №272 Міністерства авіаційної промисловості (МАП). На заводі у різні часи працювали знані у світі авіаконструктори - Ігор Сікорський, Дмитро Григорович, Микола Полікарпов, Григорій Бакшаєв, Олег Антонов, Олександр Яковлев. У цехах, розташованих біля Чор-

ної річки та Комендантського аеродрому у 1920-1930-х роках, проектувалися та випускалися морські літаки (М-9, М-23, М-24, МР-2, МРЛ-1) та багатоцільовий біплан «У-2». Створена у вересні 1944 р. виробнича установа № 272 МАП у першу чергу була націлена на виробництво авіазапчастин з подальшим переходом на випуск літаків. У другій половині 1940-х років на заводі був налагоджено процес ремонту тролейбусів.

З приходом Петра Шелеста на підприємстві здійснювалося серійне виробництво двомісного навчально-тренувального літака «Як-18». Протягом чотирьох місяців роботи новому директору вдалося покращити фінансовий стан підприємства, домогтися виконання точно по графіку випуску літаків - 18-20 крилатих машин за місяць. Невдовзі завод став займати перші місця серед підприємств міністерства авіаційної промисловості СРСР і міста Ленінграда з опанування норм виробітку та підвищення продуктивності праці. У 1949 році завод № 272 МАП під керівництвом П. Шелеста став освоювати складання учбово-тренувального літака «Як-11» та літака-винищувача «Як-9». Коли справи на заводі пішли вгору, Шелест прийняв рішення захищати дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата технічних наук за профілем «Ремонт літаків у системі Військово-Повітряних Сил». Почав складати екзамени, добирати матеріал для наукового дослідження. Однак життя внесло несподівані корективи. Вологий клімат міста на Неві виявився непридатним для дружини Іраїди та молодшого сина Віталія. За таких обставин голова родини став клопотатися про переведення його на роботу в іншу місцевість. Восени 1949 року Головне управління Міністерства авіаційної промисловості СРСР запропонувало Петру Шелесту ознайомитися з роботою Київського авіаційного заводу та повідомити своє рішення щодо переведення до столиці України на посаду директора підприємства.

Скориставшись відпусткою, у листопаді 1949 року Петро Шелест прибув до Києва. Столиця України вразила його картиною військових руйнувань, а особливо закарбувався у пам'яті вигляд знищеного в центрі Хрещатика. Завітав П. Шелест і до історичної місцевості Києва – Святошина, де розміщувався авіазавод, очолюваний на той час М.Г. Мироновим.

У часи нацистської окупації заводські приміщення зазнали значних ушкоджень. Інженерно-технічний персонал поступово відновлював зруйноване підприємство. Після завершення Другої світової війни виробничій установі № 473 МАП

доручили збирати вертольоти І. Братухіна, а згодом переорієнтували на серійний випуск гвинтокрила «М-1» конструктора М. Міля. Врешті-решт усі зусилля дирекції за для впровадження виробництва нової авіатехніки виявилися марними. Підприємство продовжувало займатися ремонтом літаків, випускати запасні частини для тракторів та трамваїв, виробляти алюмінієвий посуд. Наприкінці серпня 1948 р. на замовлення міністерства авіаційної промисловості СРСР завод приступив до освоєння серійного виробництва літака «Ан-2». Однак з плановими показниками по випуску авіаційного транспортного засобу колектив підприємства не справлявся. У листі міністру авіаційної промисловості СРСР Михайлу Хрунічеву авіаконструктор Олег Антонов так описував ситуацію на авіапідприємстві: «Основною причиною невиконання плану заводом є вкрай низький рівень організації виробництва. Беручи участь в роботі заводу, я тривалий час спостерігав діяльність директора заводу М.Г. Миронова і як і раніше наполягаю на його заміні».

Певне сум'яття після відвідин авіабудівного підприємства виникло і в Петра Шелеста, яке він відобразив на сторінках особистого щоденника: «Завод справив на мене важке враження. Територія не огорожена, прохідна - просто халупа, в'їзні ворота дерев'яні і перекосячені, на території заводу проживають сторонні особи, пасуться кози, корови і бики. Виробничі корпуси низькі і малопристосовані для літакобудування. Завод працює над випуском літака «Ан-2» конструкції О. Антонова, і хоча пройшло більше двох років, як завод працює над цим літаком, але не випущено ще жодної машини. Фінансовий стан заводу дуже тяжкий, у колективі якась групівщина».

Засмучений побаченням, Петро Шелест став вагатися у прийнятті рішення очолити далеко непередовий завод у Києві. Неспокій та тривогу довелося швидко приборкати після того як стало відомо, що авіаконструктор Олег Антонов своє телеграмою на адресу ЦК КП(б)У особисто підтримав його кандидатуру на посаду директора заводу, а Міністерство авіаційної промисловості СРСР, без попередніх консультацій з Ленінградським обкомом ВКП(б), підготувало відповідні документи на переведення до Києва. Бюрократичні процедури та всілякі погодження по інстанціям тривали до весни 1950 року. Лише 17 квітня 1950 року мі-

ністр авіаційної промисловості СРСР Михайло Хрунічев підписав наказ про призначення Петра Шелеста директором київського заводу № 473¹⁰.

Наприкінці квітня 1950 року, після дев'ятирічної перерви, Петро Шелест повернувся в Україну. Петро Юхимович з інтересом занурився у роботу підприємства. Першочерговою справою для Петра Юхимовича на посаді директора авіазаводу було налагодження крупносерійного виробництва легкого транспортного літака «Ан-2». Він познайомився і налагодив ділові стосунки з винахідником Олегом Антоновим та очолюваного ним дослідницько-конструкторським бюро № 153 у Новосибірську. З «батьком транспортної авіації» Петро Шелест узгодив суміщений графік виготовлення деталей, вузлів, агрегатів та складання літаків «Ан-2». Виконання державного замовлення на пряму залежало від матеріально-технічної бази підприємства. На той час на заводі існувало два великі корпуси: №1 - механікозбірний та №2 - агрегатнозбірний та декілька невеличких майстерень.

Було розпочато реконструкцію та модернізацію виробничих потужностей заводу. На літо 1950 року було введено в експлуатацію фрикційний прес вагою 180 тонн, плавильну піч цеху № 33, удосконалено опалювальну систему у приміщеннях будівель і споруд різного призначення, спроектовано і запроваджено у виробництво велику кількість оснащення та інструмента, клепальні преси¹¹. Спільними зусиллями заводу та конструкторського бюро О. Антонова вже у жовтні 1950 року було випущено першу серію з 5 літаків, які пройшли успішні випробування.

Значну увагу Петро Шелест приділяв зміцненню виробничої та технологічної дисципліни, а також стану техніки безпеки на заводі. Упродовж літа-осені 1950 року випадки травматизму на підприємстві були зменшені на 53 відсотки. За підсумками огляду охорони праці та техніки безпеки та промислової санітарії, проведеному наприкінці 1950 року на підприємствах авіапромисловості СРСР, наказом міністра авіаційної промисловості СРСР Михайла Хрунічева колектив заводу № 473 на чолі з директором П. Шелестом був нагороджений відомчою грамотою¹².

Петро Юхимович опікувався благоустроєм та озелененням території підприємства, а також будівництвом житла для робітників, які проживали на території заводу в аварійних бараках¹³. За від-

¹⁰ Державний архів м. Києва, ф. 1160, оп. 1, спр. 16, арк. 1.

¹¹ Там само, спр. 17, арк. 22,26; спр. 18, арк. 49.

¹² Там само, спр. 16, арк. 3-4.

¹³ Там само, спр. 18, арк. 98; спр.32, арк. 28.

сутності впливових зв'язків у столиці України Шелесту було досить складно керувати роботами по зведенню нових виробничих та побутових корпусів заводу. «Виникали навіть деякі конфлікти з місцевою районною і міською владою: то відключать воду, електроенергію, газ, і кожного разу доводилося вступати в конфлікти, то відмовлять у фондах на будівельний матеріал - шлакоблоки і цеглу. Коли зрозуміли мій наполегливий характер і критичні виступи, почалося трохи менше утисків» - журився Петро Шелест¹⁴.

На початку 1951 року режимне підприємство під секретною назвою «поштова скринька №11» наростило потужності, що давало можливість щомісяця випускати по 25-30 літаків. Високу оцінку фахівців здобула розробка заводу під назвою «Ан-2СХ» - сільськогосподарський літак із спецпризначенням для авіахімробіт. За конструкцію і серійний випуск літака «Ан-2», групу винахідників та директора авіаційного заводу, було висунуто на здобуття Сталінської премії. Незважаючи на підтримку Центрального Комітету КП(б)У та Міністерства авіаційної промисловості СРСР, прізвище Петра Шелеста, з невідомих причин, не потрапило до списку лауреатів, оприлюднених у постанові Ради міністрів СРСР за березень 1952 року «Про присудження Сталінських премій за видатні винаходи та корінні удосконалення методів виробничої діяльності за 1951 рік»¹⁵. За розробку «Ан-2» Сталінською премією другого ступеня в галузі «Транспорт та зв'язок» були нагороджені лише розробники літального апарату: керівник робіт - Олег Антонов; інженери - Олексій Білолипецький, Володимир Доменіковський, Євген Сенчук; конструктори - Анатолій Батумов, Онуфрій Болбот, Микола Трученков. Петро Шелест не став засмучуватися, а ще більше поринув у роботу.

У 1952 році авіаційний завод, під орудою Петра Шелеста став передовим підприємством Міністерства авіаційної промисловості СРСР та міста Києва. Одночасно з серійним виробництвом одномоторного біплана, завод став виготовляти у великих обсягах товари широкого вжитку: ліжка-розкладачки, збільшувані лінзи для телевізорів, алюмінієвий посуд, деталі до першого радянського малогабаритного трактора «ХТЗ-7», запасні частини до сільськогосподарських машин¹⁶.

Позитивні відгуки про роботу управління господарника П. Шелеста докотилися до першого

секретаря ЦК КП(б)У Леоніда Мельникова. Під час зустрічі, яка відбулася в другій декаді листопада 1952 року в будівлі ЦК КП(б)У, керівник республіканської партійної організації запропонував П. Шелесту крісло голови Державної планової комісії Ради міністрів УРСР, яке звільнилось після того як очільника республіканського органу планування розвитком народного господарства Василя Гарбузова було призначено заступником міністра фінансів СРСР. Ймовірно кандидатуру П. Шелеста лобював заступник голови Держплану УРСР Крупко, який знав директора київського авіазаводу по спільній роботі в Харківському міськкомі КП(б)У. Анітрохи не зважаючи на відмову П. Шелеста посісти нову посаду, 14 листопада 1952 року ЦК КП(б)У ухвалив постанову про звільнення його з посади директора заводу № 473 Міністерства авіаційної промисловості СРСР та призначення головою Держплану УРСР. Відразу до Москви був направлений «Висновок на тов. Шелеста П.Ю.», в якому висвітлювався великий досвід керівної партійної та господарської роботи нового очільника Держплану УРСР та наводилися уривки відзивів посадових осіб про трудову діяльність Петра Юхимовича. На співбесіді у Москві П. Шелест переконав відповідальних працівників ЦК КПРС не затверджувати кадрові рішення найвищого керівного органу Комунистичної партії України.

Через деякий час П. Шелеста знову запросили в ЦК КПУ щоб запропонувати йому посаду першого заступника міністра меблевої промисловості України. Петро Юхимович на відріз відмовився полишати роботу на київському авіазаводі, мотивуючи свої рішення важливістю виконання державної програми випуску літаків «Ан-2».

В останні дні грудня 1952 року Петро Шелест ледь не опинився в кріслі голови виконкому Київської міської ради. 29 грудня 1952 р. на засіданні бюро Київського обкому КПУ розглядалася персональна справа очільника київського міського самоврядування Олексія Давидова, якого було звинувачено в «неправильному доборі кадрів, формально-бюрократичному ставленні до скарг трудящих, невжиття заходів з наведення ладу в розподілі квартир у місті». Перший секретар Київського обкому КПУ Григорій Гришко наполягав усунути Олексія Давидова з посади голови міськвиконкому та підготував 30 грудня

¹⁴ Петро Шелест: «Справжній суд історії ще попереду». Спогади, щоденники, документи, матеріали / Упоряд.: В. Баран, О. Мандебура та ін.; За ред. Ю. Шаповала. Київ: Генеза, 2004. С. 101.

¹⁵ Правда. 1952. 14 марта.

¹⁶ Державний архів м. Києва, ф. 1160, оп. 1, спр.17, арк. 51.

1952 року подання про призначення замість нього Петра Шелеста. Планам партійного керівника столичної області щодо кадрових переміщень не судилося збутися так як за покровительства члена президії ЦК КПРС Микити Хрущова Олексій Давидов залишився на займаній посаді¹⁷.

Влітку 1952 року з Новосибірська до Києва переїздить Олег Костянтинович Антонов разом зі співробітниками дослідницького конструкторського бюро. За спогадами соратників О. Антонова взаємини між головним конструктором та директором авіазаводу П. Шелестом певний час були досить напружені. Ускладнення трудових відносин було спричинене як проявами авторитарного стилю директора заводу, так і несподіваним згоранням серійного виробництва «Ан-2».

У липні 1952 р. під час переходу складальних цехів заводу на установку нового двигуна «АШ-62 ІР» 12 серії на біплан¹⁸, з Москви надійшло розпорядження зупинити серійне виробництво багатоцільового транспортного літака та розпочати випуск фюзеляжу та інших агрегатів фронтового бомбардувальника «Іл-28». Невдовзі на завод прибула група конструкторів та технологів від генерального конструктора Сергія Іллюшина.

Нове державне замовлення директор заводу розцінив як перспективу подальшого технічного зростання підприємства, натомість конструктор Олег Антонов, за спостереженнями Петра Шелеста, «зовсім розгубився, занепав духом»¹⁹. Після смерті Йосипа Сталіна за вказівкою союзного уряду завод припинив виробництво агрегатів «Іл-28», а з червня 1953 року поновив складання одномоторного біплану²⁰.

Про перипетії навколо переїзду Новосибірського конструкторського бюро до столиці Києва, певного роду «тертя» між Олегом Костянтиновичем та Петром Юхимовичем розповідає у своїх спогадах авіаконструктор, доктор технічних наук, дружина Антонова – Єлизавета Шахатуні: «Петро Шелест, тодішній директор Київського

авіазаводу, ... сприйняв нашу появу негативно. Він хотів працювати з Туполєвим, з Іллюшиним, робити великі літаки. А тут – якийсь біплан. Ми довго не могли отримати більш-менш пристойне приміщення для КБ. Антонову доводилося звертатися в Москву в міністерство і просити вплинути на Шелеста. Справа доходила до того, що у нашого провідного інженера по впровадженню «Ан-2» в серію неодноразово відбирали пропуск на завод. Але найтяжчим виявився для нас 1952 рік, коли побачила світ постанова уряду про зупинення будівництва «Ан-2». Все оснащення було викинуто на вулицю, цехи очищені: постанова була підписана самим Сталіним. Олег Костянтинович страшенно переживав. Близько півроку жили як на голках. А потім Сталін помер, і в міністерстві розпочалися зміни. Незабаром «Ан-2» повернули у виробництво. Тим не менше Шелест продовжував нас недолюблювати. Коли постало питання про створення військово-транспортного «Ан-8», то директор заводу не зміг утриматися, щоб на партійних зборах, при всій чесній громаді, зауважити: «Ви думаєте, що після «кукурузника» вам вдасться створити такий серйозний літак?» Він не вірив в нас»²¹.

Оповідка Єлизавети Шахатуні про обставини призупинення серійного випуску «Ан-2» дещо дисонує зі щоденниковими записами Петра Шелеста за 1952-1953 роки: «Я суворо наказав берегти все оснащення і заділи щодо Ан-2... З великим бажання ми повернулися до відновлення виробництва Ан-2, швидко увійшли в ритмічну роботу. Антонов ожив, воскрес. Навіть став більш податливим. Його бюро працює над конструкцією двомоторної машини Ан-24, Ан-10, Ан-12, вимріюється ідея про «Антея» Модернізуємо Ан-2 у різних варіантах: арктичному, десантному, сільськогосподарському, пасажирському, тропічному. Машина вийшла на міжнародну арену, про неї чудові відгуки»²².

Можна припустити, що між двома харизматичними особистостями Петром Шелестом та

¹⁷ Салій І. Обличчя столиці в долях її керівників. К.: Видавництво «Довіра», 2008. С. 108-109.

¹⁸ Державний архів м. Києва, ф. 1160, спр. 33, арк. 32.

¹⁹ Петро Шелест: «Справжній суд історії ще попереду». Спогади, щоденники, документи, матеріали / Упоряд.: В. Баран, О. Мандебура та ін.; За ред. Ю. Шаповала. Київ: Генеза, 2004. С. 103.

²⁰ Державний архів м. Києва, ф. 1160, спр. 44, арк. 22.

²¹ Василь М. Директор Київського заводу Петр Шелест, недолюблювавший Антонова, как-то заметил на партсобрании: «думаете, после «кукурузника» вам удастся сделать серьезный самолет?» // Факты. 2001. 22 декабря. Режим доступа: <https://fakty.ua/97658-direktor-kievskogo-aviazavoda-petr-shelest-nedolyublivalavshij-antonova-kak-to-zametil-na-partsobranii-quot-dumaete-posle-quot-kukuruznika-quot-vam-udastysya-sdelat-serezniy-samolet-quot>

²² Петро Шелест: «Справжній суд історії ще попереду». Спогади, щоденники, документи, матеріали / Упоряд.: В. Баран, О. Мандебура та ін.; За ред. Ю. Шаповала. Київ: Генеза, 2004. С. 104.

Олегом Антоновим могли виникати певні розбіжності у ході організації виробничого процесу, однак невідомо про жодну публічну конфліктну ситуацію між директором та конструктором, що негативно позначилася на спільній справі. Після відновлення серійного виробництва легкого транспортного літака колектив заводу та дослідницько-конструкторське бюро спільними силами працювали над оптимізацією витрат і зниженням трудомісткості при виготовленні «Ан-2»²³.

22 лютого 1953 р. відбулися вибори до Київської міської ради. Серед 902 депутатів обраних до місцевого органу самоврядування був і Петро Шелест, який балотувався від 511 виборчого округу столиці²⁴. 10 березня 1953 р. на сесії Київської міськради Петра Шелеста обрали першим заступником голови міської ради. У телефонній розмові з високопосадовцем з Міністерства авіаційної промисловості СРСР П. Шелест зізнався, що його нове призначення сталося несподівано для нього самого і він не бажає полишати завод та змінювати роботу. За умов, що склалися, Шелест намагався однаково сумлінно працювати на двох відповідальних посадах: «Вранці-рано їду на завод, обходжу цехи, проводжу оперативні і технічні наради. На 12-ту годину - в міськраду, до 3-4 години працюю там. Доповіді референтів, підписування паперів, приймання відвідувачів. Увечері знову на завод – так продовжувалося більше двох місяців. У міськраді опікую всю промисловість, будівництво, транспорт і адміністративні органи міста. Обсяг роботи величезний, але він мені не до душі»²⁵. Працювати у міськвиконкомі Петру Шелесту довелося в той момент коли столиця України переживала справжній будівельний бум. Навесні 1953 року виконком Київради виконував завдання по забезпеченню графіка будівництва споруд на Хрещатику та на прилеглих до нього вулиць: житлового будинку Метробуду та Укрпромзв'язку, адмінбудівель міськради, Міністерства лісової промисловості УРСР, Міністерства про-

мислового будівництва УРСР, телевізійного центру, Будинку зв'язку, приміщення для державної консерваторії, бібліотеки по вул. Кірова, готелю по бульвару Тараса Шевченка та ін.

Болочою для міста залишалася житлова проблема. Під час окупації Києва було зруйновано 33.5% житлового фонду²⁶. Середня забезпеченість житлом у столиці УРСР на початок 1950-х років становила лише 5.2 м² на мешканця²⁷. Технічний знос житлового фонду м. Києві на березень 1953 р. сягав 650 млн крб. Близько 4.5 тисяч будинків потребували капітального ремонту²⁸. «Квартирне питання» було актуальним й для самого Петра Шелеста, про що свідчать рядки особистого щоденника: «А труднощів дуже багато, адже пройшло лише 5 років після війни, всього не вистачало. Головна вулиця Києва Хрещатик ще лежить в руїнах. По суті, тільки починалася відбудова зруйновано міста. Великі труднощі з будівельним матеріалом, водою, електроенергією, паливом, житлом, продуктами харчування і товарами широкого вжитку. Через деякий час із Ленінграда в Київ приїхала Ірина з Вітасиком, мізерні наші позитки вагоном відправили прямо на завод. Квартири в Києві немає і швидке її отримання не передбачається...»²⁹ Ми розмістилися в готелі по вулиці Леніна, займаємо «люкс» - дві кімнати, балкон, ніби все добре, але готель є готель, а звідси всі незручності проживання з родиною»³⁰. Одним з ударних напрямків роботи київської міської влади у цей період стала розробка програми надолужування відставання житлового будівництва і забудови Хрещатика, яка передбачала організації робіт на будівельних майданчиках у 2 та 3 зміни³¹.

У занедбаному стані перебували комунальна і соціально-культурна сфери міста. Недостатнім був рівень побутового забезпечення водою киян, бракувало шкіл та лікарень у місті. Після переїзду до Києва Петро Шелест на власному досвіді відчував нестачу у столиці УРСР продо-

²³ Державний архів м. Києва, ф. 1160, спр. 44, арк. 22.

²⁴ Там само, ф.1, оп. 5, спр. 399, арк. 9.

²⁵ Петро Шелест: «Справжній суд історії ще попереду». Спогади, щоденники, документи, матеріали / Упоряд.: В. Баран, О. Мандебура та ін.; За ред. Ю. Шаповала. Київ: Генеза, 2004. С. 106.

²⁶ Державний архів м. Києва, ф.р. 1, оп. 5, спр. 403, арк. 4.

²⁷ Салій І. Обличчя столиці в долях її керівників. К.: Видавництво «Довіра», 2008. С. 103.

²⁸ Державний архів м. Києва, ф.р.1, оп. 5, спр. 401, арк. 11.

²⁹ Квартиру П. Шелест отримав через 2 роки після переїзду до Києва.

³⁰ Петро Шелест: «Справжній суд історії ще попереду». Спогади, щоденники, документи, матеріали / Упоряд.: В. Баран, О. Мандебура та ін.; За ред. Ю. Шаповала. К.: Генеза, 2004. С. 100.

³¹ Державний архів м. Києва, ф.р.1, оп. 4, спр. 630, арк. 131.

вольчих товарів: «З продуктами харчування складно, у магазинах все на картки, на базарі дорого, ось і їздимо на базари в села і районні центри Київської області: Таращу, Богуслав, Брусилів, Козилець, Жидівську Греблю, їздили і в інші села Житомирської та Чернігівської областей. Автомашини були власні, так що в будь який час можна було поїхати і закупити продукти значно дешевше, ніж у Києві»³².

Знаючи базові потреби міста, П. Шелест тримав у полі зору питання водопостачання Києва якісної питною водою та забезпечення городян овочами та фруктами. На засіданнях виконкому Київської міської ради під головуванням П. Шелеста розглядалися різноманітні питання, пов'язані з діяльністю Київплодоовощторгу, будівництвом Дніпровського водогону регулюванням цін на товари широкого вжитку для киян, капітальним ремонтом житла, доріг, тротуарів у столиці, забудовою Брест-Литовського шосе, історичної місцевості Дарниця, урочища «Теличка», спорудженням республіканської сільськогосподарської виставки, газифікацією приміщень Володимирського ринку. У статусі заступника голови виконавчого комітету Київської міської ради П. Шелест вживав заходи щодо покращення роботи Подільської насосної станції, поліпшення стану благоустрою хуторів Позняки, Осокорки, Нивки, Кухмістерської слобідки, висловлював за-

непокоєння переведенням деяких закладів освіти з української на російську мову навчання³³.

Врешті-решт у середині червня 1953 року П. Шелесту таки вдалося домогтися ухвали Київської міської ради про звільнення його від обов'язків першого заступника голови виконкому Київміськради³⁴ та сконцентруватися лише на сфері управління авіаційним підприємством.

Упродовж 1953 року заводом було випущено 350 літаків «Ан-2» різних модифікацій і призначень, створено службу експлуатації та ремонту, завершено спорудження інженерного та виробничого корпусів для дослідного конструкторського бюро Олега Антонова, прокладено дорігу в межах літально-випробувальної служби заводу³⁵. Наприкінці 1953 р. підприємство отримало завдання виготовити дослідний зразок нового потужного військово-транспортного літака із двома турбогвинтовими двигунами. Опікуватися розробкою сучасного для того часу літака (в майбутньому матиме назву «Ан-8») Петру Юхимовичу не довелося. Вмілого організатора виробництва Петра Шелеста ЦК КПУ, за згоди Міністерства авіаційної промисловості СРСР, вирішив залучити до партійної роботи. У лютому 1954 р. на міській партійній конференції П. Шелеста було обрано другим секретарем Київського міському КПУ. Попереду Петра Шелеста чекала стрімка політична кар'єра.

References

- Baran, V.(1992). *Ukraina pislia Stalina*. Narys istorii 1953-1985. Lviv: Svoboda. [in Ukrainian].
- Chornyi, V.(2012) *Petro Shelest i podii u Chekhslovachchyni 1968 r.* // Hileia. Naukovyi visnyk. Vyp. 58. [in Ukrainian].
- Holovko, T. (2015). *Pro malovidomi vidtinky u politychnii karieri Petra Shelesta* // Den. 2015. 22 veresnia. [in Ukrainian].
- Latysh, Yu (2020). *Petro Shelest, Volodymyr Shcherbytskyi i Richard Nikson: amerykanskyi «slid» u vidstavtsi pershoho sekretaria TsK Kompartii Ukrainy // Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriia.1(144).* [in Ukrainian].
- Petr Shelest-mladshyi: «Orhanyzatoramy svoei otstavky ded schytal Brezhneva y Suslova. Poobe-
- shchal ykh perezhyt — y sderzhal slovo» // Fакты. 2013. 15 fevralia. [in Russian].
- Petro Shelest: «Spravzhnii sud istorii shche poperedu». Spohady, shchodennyky, dokumenty, materialy (2004) / Uporiad.: V. Baran, O. Mandebura ta in.; Za red. Yu. Shapovala. K.: Heneza. [in Ukrainian].
- Salii, I. (2008). *Oblychchia stolytsi v doliakh yii kerivnykiv*. K.: Vydavnytstvo «Dovira». [in Ukrainian].
- Shapoval, Yu.(2013). *Petro Shelest*. Kh: Folio. [in Ukrainian]
- Vasyl M. Dyrektor Kyevskeho zavoda Petr Shelest, nedoliublyvavshyi Antonova, kak-to zametyl na partsobranyy: «dumaete, posle «kukuruznyka» vam udastsia sdelat serezhnyi samolet?» // Fакты. – 2001.- 22 dekabria. [in Russian].

³² Петро Шелест: «Справжній суд історії ще попереду». Спогади, щоденники, документи, матеріали / Упоряд.: В. Баран, О. Мандебура та ін.; За ред. Ю. Шаповала. К.: Генеза, 2004. С. 100.

³³ Державний архів м. Києва, ф.1, оп. 4, спр. 633, арк. 4; спр. 638, арк. 149; спр. 641, арк. 4-5.

³⁴ Там само, оп. 5, спр. 405, арк. 23.

³⁵ Там само, ф. 1160, спр. 45, арк. 26.